

SIET ZUYDERLAND

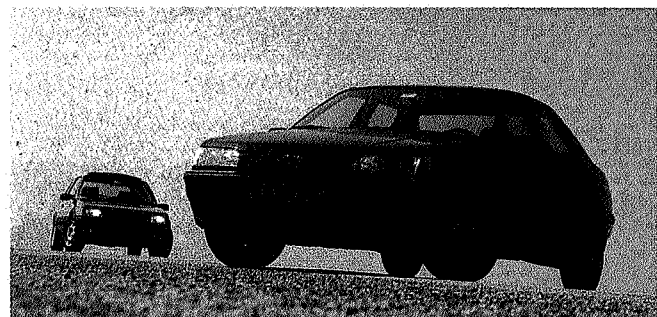
Op de Rietveld-Academie was hij recalcitrant. Toen hij zakte voor zijn examen nam hij zich voor binnen tien jaar een eenmanstentoonstelling in het Stedelijk te hebben. Het lukte. Siet Zuyderland heeft dikwijls het gevoel dat hij eerst wordt doodgeknuffeld en dan wordt verguisd. Soms is hij over zijn werk tevreden, soms kijkt hij terug met twijfel. Hij maakte als keuzeprint een vijfkleurenlitho.

Pagina 94

NON-FICTION

'Ze heeft al die schitterende verhalen die Twain in *Life on the Mississippi* deed, overgenomen in haar boek alsof al die verrukkelijke anekdotes evenzevele waarheden zijn,' schrijft Maarten 't Hart over *Mark Twain* door Margaret Sanborn. Wim Zaal over *Tweespalt. Het leven van Frederik van Eeden* door Jan Fontijn, en Arendo Joustra over *Tom Driberg. His Life and Indiscretions*, een nieuwe biografie over de Britse politicus. Pagina 100

PEUGEOT 605

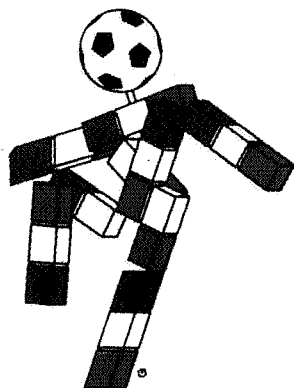
In de regen voelt hij safe. Hij heeft een goede wegligging, goede remmen en een ruime servo. 180 houdt hij prachtig vol, 'je voelt dat de motor dat niet erg vindt'. G.L. van Lennep reed naar het zuiden in de Peugeot 605.

Pagina 110

WK-VOETBAL

Intriges, blessures, rouw, risico's en de afgang van Michels vormen evenzeer het decor van de WK-voetbal als de vreugde en de feestelijkheden. Hugo Camps doet verslag uit de catacomben van Palermo. Jan Mulder mijmert voor de televisie over Kameroen. En vindt 'Rutjes op z'n mooist wanneer hij z'n kleding schikt'.

Pagina 118-122

OMSLAGARTIKEL

82 Rudi van Dantzig, de dansende dominee

BINNENLAND

- 16 Steeds meer Molukse jongeren vallen voor gewelddadige acties
- 22 Jonge leraren voelen zich uitgebuit
- 24 Integratiebeleid zigeuners tot mislukken gedoemd
- 28 België pakt misstanden bij politie en Rijkswacht aan
- 34 Politiek. Mr. J.L. Heldring over het conservatisme van Bolkenstein
- 37 In gesprek met Pam Evenhuis: 'De VVD moet naar het midden'

BUITENLAND

- 42 Jitschak de Zwijger
- 43 Conflict tussen Kirgiezen en Oezbeken
- 45 David Owen, gokker en politiek entrepreneur
- 50 Socioloog Norbert Elias over de Duitse psyche
- 54 Portret van Marseille, een havenstad op drift

ECONOMIE

- 61 Gastarbeiders in de DDR: de nieuwe koelies
- 65 Column Nic van Rossum. Achterlijk eiland
- 66 Fiscale vraagbaak
- 67 Sombere toekomst voor grote uitgeverijen voorspeld
- 71 Column Louis Emmerij. Uruguay-ronde: klein stapje voorwaarts
- 73 Kosmische botsingen. Tweede deel in een serie over veiligheid
- 74 Sponsors steunen armlastige omroepen
- 79 Metternich. Dalende aandelenomzet

CULTUUR

- 87 Brieven uit Oost-Europa. 'Onze kwestie' van Ludvík Vaculík
- 88 Nederlandse reisgidsen: veel kaf onder het koren
- 93 Debuut van Frans van der Schraaf
- 94 Keuzeprint. Litho van Siet Zuyderland te koop
- 97 Over de F-side van het Holland Festivalpubliek
- 98 Vorm. Goddelijke eenvoud
- 100 Boeken. Non-fiction
- 110 Auto. G.L. van Lennep test de nieuwe Peugeot 605
- 118 WK-voetbal. Bericht van Hugo Camps uit de catacomben van het voetbalepos
- 122 WK-voetbal. Jan Mulder over Kameroen
- 126 Dagtekening. Marijke Hilhorst spreekt met Hans Dorrestijn

En verder: 11 Brieven 105 Gastronomie 115 Qui maly pense 129 Denksport 131 Probleem 133 Puzzel 10 Opgave advertenties

Omslagfoto Reinier Gerritsen

Underdog van de geschiedenis

Europa wacht in spanning af hoe het verenigde Duitsland zich zal gedragen. Het is een gelukkig toeval dat juist nu 'Studien über die Deutschen' verschijnt, van de 92-jarige socioloog Norbert Elias. Zijn boek werpt een welkom extra licht op de psyche van de Duitsers. Volgens Elias lijden de oosterburen aan het trauma van de Duitse eenheid, die eeuwenlang niet bereikt werd. Sterke minderwaardigheidsgevoelens sloegen om in groothedswaan. Een gesprek met een joodse Duitse schrijver die in Amsterdam woont.

ARJEN VAN RIJN

Waarom zijn de Duitsers zoals ze zijn? Dat is een vraag die andere volkeren blijft fascineren. Zelden is het bewondering, die niet-Duitsers ertoe brengt zich in de Duitse psyche te verdiepen. Eerder is de vraagstelling door een zekere sceptis ingegeven. *Le vertige allemand*, de Duitse duizeling, heette het boek dat Brigitte Sauzay, de tolk van president Mitterrand, in 1985 over haar ervaringen met Duitsers schreef. De Duitse vertaling van de titel luidde treffend: *Die rätselhaften Deutschen*.

Ook al zijn de Duitsers tegenwoordig voorbeeldig, je weet het nooit met ze. Zijn ze echt te vertrouwen? Deze gedachte spookt nu weer menigeen door het hoofd, die aan de komende vereniging van beide Duitse staten denkt. De Duitse deling was eigenlijk heel gerieflijk. Twee militaire bondgenootschappen hielden de Duitsers in toom. De nieuwe Europese constellatie, die langzaam contouren begint te krijgen, is vol onbekende grootheden. Hoe zal een verenigd Duitsland zich in de toekomst gaan gedragen? Behoort het hegemoniestreven definitief tot het verleden?

Het is een gelukkig toeval dat gelijktijdig met de grote veranderingen in Duitsland het nieuwste boek van Norbert Elias is verschenen: *Studien über die Deutschen*. In een verzameling opstellen analyseert de 92-jarige socioloog de ontwikkelingsprocessen in de Duitse samenleving sinds Bismarck. Het boek eindigt weliswaar met de periode van de terroristenjacht in de jaren zeventig, maar

het bevat vele lijnen die moeiteloos naar het heden kunnen worden doorgetrokken en die de lezer kunnen dienen in zijn meningsvorming over de aanstaande Duitse eenwording.

Het onderzoek werpt een welkom extra licht op de psyche van de Duitsers. Die psyche heeft voor Elias niets mystieks. Integendeel. De geestesgesteldheid van de Duitsers is voor hem het logische gevolg van een eeuwenlange ontwikkeling en van de speciale positie die Duitsland steeds in het Europese krachtenveld heeft ingenomen.

De sleutel tot een beter begrip van het karakter van onze oosterburen ligt volgens Elias in het trauma van de Duitse eenheid. Een trauma, omdat de Duitsers honderden jaren lang niet in staat bleken een nationale staat te creëren, hoewel zij zich als één volk beschouwden. Terwijl in landen als Engeland en Frankrijk een centraal gezag ontstond trokken de Duitsers tegen elkaar ten strijde en waren in het Europese concert tot relatieve machteloosheid veroordeeld.

Dat leidde tot sterke minderwaardigheidsgevoelens, die na 1871, toen de eenheid eindelijk bereikt was, omsloegen in een overwaardering van de eigen sterkte en importantie. De eenheid was zo lang een onbereikbaar ideaal geweest, zo beladen met geëxalteerde verwachtingen, dat men er in werkelijkheid niet mee wist om te gaan toen het zo ver was, aldus Elias. Een organisch gegroeide ervaring, nodig om de eigen plaats in het Europese statengewricht realistisch te beoordelen, ontbrak. Daar kwam bij, dat de nationale eenheid in 1871 van bovenaf tot stand was gebracht. Dat maakte het natio-

nale zelfbewustzijn tot een zeer fragiele aanlegenschap. De onzekerheid bleef. Elias wijst erop dat de Duitsers in tegenstelling tot de Britten hun nationale gevoelens als een doodernstige aangelegenheid beschouwden. Het was absoluut taboe, grappen te maken over alles wat met de nationale trots verband hield.

Het Duitse onvermogen te begrijpen dat het nationale ideaal in de statenpraktijk niet compromisloos kan worden gehanteerd eindigde tweemaal achter elkaar in een totale catastrofe. Elias verklaart ook waarom de Duitsers bereid waren tot het einde door te vechten toen de nederlaag al vast stond: 'Het verlangen naar een ideale gemeenschap, naar het *Traum-Reich*, vindt zijn pendant in gevoelens van leegte en vaak van onverschilligheid, apathie en cynisme: toen het ideaal bereikbaar bleek, deed het niet meer ter zake wat men deed en hoe men het deed.'

Deze constatering is ook van toepassing op de Holocaust: de joden pasten niet in het nationale Duitse ideaalbeeld. Maar pas toen de nederlaag van de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog zich begon af te tekenen werd tot *Endlösung* besloten. Met de ondergang in zicht vielen alle remmingen weg.

VERWOESTINGSDRANG

Norbert Elias, een Duitse jood van geboorte, is zonder illusies maar fair, als hij de Duitsers beoordeelt. Hij schrijft: 'Sommige eigenaardigheden van de Duitsers, die vaak als gevaarlijk worden beschouwd, waren niet, zoals bepaalde waarnemers meenden, uitdrukking van een natuurlijke uitrusting

NORBERT ELIAS OVER DE DUITSE PSYCHE

met een, in vergelijking tot andere volkeren, grotere dosis aan agressiviteit en verwoestingsdrang. Zij berusten veel meer op een neiging, die de Duitsers niet alleen door gedragspatronen, maar ook door een combinatie van terugkerende historische ervaringen, schoolonderwijs en propaganda werd bijgebracht: op de neiging, in een crisissituatie, als zij in de naam van een overdreven wij-ideaal, in naam van Duitsland werden opgeroepen, zo compromisloos te

handelen als het ideaal het verlangde, zonder met de "harde realiteiten", met de consequentie voor anderen en voor zichzelf rekening te houden. Hierin ligt het gevaar, dat in de nationaal-socialistische beweging zo buitengewoon virulent werd.'

Norbert Elias werd in 1897 in Breslau geboren. Hij is zelf ook het slachtoffer geworden van het *überhöhte Ich-Ideal* van de Duitsers. Tegenwoordig bewoont hij een flat in Amsterdam-oud-zuid, vlak achter het Con-

certgebouw. Boven de bank in de zitkamer hangt een Karel Appel. De tegenoverliggende wand wordt volledig in beslag genomen door tientallen Afrikaanse sculpturen. Relicten van een odyssee, die in 1935 begon. Zijn joodse afkomst dwong Elias te emigreren.

Aanvankelijk doceerde hij in Ghana, later woonde hij in Engeland. Sinds tien jaar is Elias nu de bovenbuurman van professor Goudsblom, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en de belangrijkste exegeet van de nestor van de sociologie.

Met zijn hoofdwerk *Über den Prozesz der Zivilisation*, dat in 1939 verscheen, heeft Elias op zijn vakgebied een nieuwe standaard gesteld. 'Het bijzondere van Elias ligt in diens vermogen uit alledaagse gedragingen van mensen conclusies over ontwikkelingsprocessen in een samenleving te trekken,' zegt Goudsblom. 'Dat was destijds een absoluut novum. Hij doet dat bovendien op een heel levendige manier, die je steeds weer aan het denken zet.' Deze toegankelijke manier van schrijven is overigens de reden dat Elias vroeger in vakkringen niet altijd de erkenning heeft gekregen die hij verdiende.

Ook in *Studien über die Deutschen* is Elias zijn oude methode trouw gebleven. Zo analyseert hij bijvoorbeeld het fenomeen van het duel tijdens het Duitse Keizerrijk. De mannelijke leden van de elite plachten met de degen hun meningsverschillen te beslechten. Maar het duel was niet alleen maar 'erezaak'. Het vormde tevens een probaat middel om de samenleving in twee groepen te verdelen: de hoofse kringen enerzijds, de rest van

het volk anderzijds. Adel en militairen beschouwden zichzelf als het eigenlijke Duitsland, arbeiders en het grootste deel van de bourgeoisie telden niet mee. Door middel van het duel bekrachtigde de elite haar aanspraak beter te zijn; via het — officieel verboden — duel bewees zij dat zij boven de wet stond. De autoriteiten accepteerden dit illegale gebruik.

Elias maakt duidelijk dat de strikte scheiding van de samenleving in twee delen een ernstige belemmering voor het ontstaan van democratische tradities in Duitsland vormde. Er kon geen saamhorigheidsgevoel ontstaan. De Weimar-republiek is erop stukgelopen. Politieke tegenstanders zagen elkaar als echte vijanden. Allen probeerden 'hun' Duitsland te bemachtigen zonder zich te realiseren dat Duitsland iedereen omvatte.

Dat deze denktrant nog hier en daar voortleeft blijkt wel uit de recente opmerking van Hasselmann, de voorzitter van de CDU in de deelstaat Neder-Saksen. Hij weerde vlak voor de deelstaatverkiezingen, dat de 'kleuren rood en groen geen Duitse kleuren' zijn. In zijn ogen zijn dus alleen christen-democraten en liberalen echte Duitsers.

HEGEMONIESTREVEN

Denkcategoryeën die in de loop van honderden jaren zijn ontstaan verdwijnen niet zomaar. Is het democratische bewustzijn in Duitsland na veertig jaar bondsrepublikeinse parlementaire normaliteit voldoende geworteld om de eenheid ditmaal aan te kunnen, zonder dat zij ontaardt in een hernieuwd hegemoniestreven? Vragen die ik graag aan Elias wil stellen.

Zijn assistent doet de deur open. Een eindelijk lange steile Amsterdamse trap leidt naar het bovenhuis. Langzaam komt Elias de keuken uitschuifelen. Ondanks zijn hoge leeftijd werkt hij nog dagelijks. Er is altijd iemand aanwezig, die hem verzorgt, voorleest en de manuscripten uittikt: Elias ziet slecht. Tijdens het gesprek eet hij kleine ronde pepermuntjes. Het klinkt in de microfoon.

'Ik persoonlijk zie een grote versterking van de vertrouwde met democratische gebruiken en de partijenverhoudingen in een parlementair systeem,' zegt hij, gevraagd naar een beoordeling van de Westduitse democratische stabiliteit, 'die is zeker onvergelykbaar veel groter, juist ook onder conservatieve elementen, dan tijdens de Weimar-republiek. Hoe zich dat in een crisis zou kunnen ontwikkelen valt moeilijk te voorspellen. Of het in een crisis niet weer mogelijk zou zijn, dat een man met een aanzienlijk charisma een zeer radicaal programma ontwikkelt, dat is een vraag die ik

'De eenheid heeft voor de Duitsers een traumatische betekenis'

niet kan beantwoorden. Aan de andere kant hebben de linksradicalen ten gevolge van de algemene ontmythologisering van het communisme een veel geringere kans. Om die reden is ook de radicalisering ter rechterzijde onwaarschijnlijker geworden. De hele anti-these communisme-fascisme schijnt overleefd te zijn.' Als dat zo is ziet de toekomst er voor de Republikaaner slecht uit.

In zijn boek merkt Elias op dat je democratie niet van vandaag op morgen leert. Dat duurt vijf generaties.

In de Bondsrepubliek heeft men nu al een paar generaties lang ervaring met de democratie, maar de DDR is een land, dat tot dusver geen democratie heeft gekend. Wat gebeurt er, als deze mensen na de vereniging aan het Duitse politieke leven gaan deelnemen?

'Die vraag is zeer gerechtvaardigd, maar ik wil haar van de andere kant benaderen. Ik leef in Holland. Onlangs was ik in Italië. In al deze landen blijkt dat de huidige situatie de angst voor Duitsland weer zeer sterk voor de dag doet komen. De Italianen vroegen mij als eerste: wat gebeurt er als Duitsland weer sterk wordt? Ik geloof dat men zich in Duitsland misschien niet voldoende realiseert hoe sterk de angst voor Duitsland in het buitenland is. Ik zeg niet dat ik bang ben, maar dat ik mensen ontmoet die zo denken. De volwassen generaties in Duitsland moeten zich daarom beter gaan realiseren hoe groot de vrees voor Duitsland in landen als Nederland en Rusland nog is.'

UNDERDOG

Maar dat is de enige kritiek die Elias op de Duitsers wil leveren. Zijn eigenlijke kritiek geldt de buurlanden van Duitsland, die Duitsland onbewust in de positie van de underdog dwingen.

Op de vraag waarom de Duitsers na veertig jaar democratie nog altijd zo onzeker zijn, zegt hij: 'De onzekerheid van de Duitsers over hun eigenwaarde als Duitser heeft niet in de eerste plaats met de naoorlogse deling van Duitsland te maken, maar vooral met het feit dat Duitsland zo lang een zwak land was. Het was een gespleten land. Het had tegen-

over Frankrijk en Engeland een zeer geringe macht omdat het nu eenmaal niet verenigd was. De eenheid heeft voor de Duitsers een traumatische betekenis. Men mag niet vergeten dat Duitsland pas in 1871 is verenigd. En natuurlijk betekende de hernieuwde splijting van Duitsland na 1945 de versterking van een trauma dat al voorheen bestond. Een hopeloze toestand.

'Daar komt bij dat de andere mogelijkheden niet altijd zeer tactisch in hun meningsuiting over de Duitsers zijn. De Duitsers voelen dat men op hen neerkijkt. Ook in Nederland bestaan zeer sterke, begrijpelijke anti-Duitse gevoelens. Maar deze wederzijdse minachting is slecht. Het is slecht als de Duitsers anderen willen beheersen en het is slecht als anderen op Duitsers neerkijken omdat het Duitsers zijn. Dat is een vicieuze cirkel, waarin beide zijden elkaar in hun negatieve gevoelens opschroeven. Dat moet worden doorbroken. De tekortkoming ligt niet alleen bij de Duitsers, maar ook bij de Britten of de Hollanders, die met een zekere verachting over Duitsland spreken.'

Elias is niet tegen de eenheid. Hij ziet in het herstel van de Duitse eenheid een reële kans voor de Duitsers hun trauma te overwinnen en hun minderwaardigheidscomplex kwijt te raken. Hoe positiever de overige Europeanen de vereniging bekijken, des te minder zullen de Duitsers de neiging bespeuren de eenheid opnieuw in een hegemoniestreven te laten ontaarden. Ze moeten op een realistische wijze met hun eenheid leren omgaan. De buurlanden moeten hen daarbij helpen. Onder deze voorwaarden kan de vereniging anno 1990 of 1991 het definitieve einde van een onverkwikkelijke spiraal betekenen.

In de redenering van Elias zijn de Duitsers vooral de gevangenen van hun eigen geschiedenis geweest.

Had de ontwikkeling van Duitsland sinds de negentiende eeuw überhaupt anders kunnen verlopen?

'Dat is een onmogelijke vraag. Zij leidt tot de vraag of de geschiedenis noodzakelijkerwijs zo moest verlopen zoals ze verlopen is. Spontaan zou ik zeggen: nee. Niet noodzakelijkerwijs, maar het was zeer waarschijnlijk. Een land dat door de eeuwen heen en in het bijzonder door de dertigjarige oorlog en door het binnenrukken van Napoleon zo aan vernedering en armoede was blootgesteld, men kon verwachten dat zo'n land als een slinger die de andere kant uitslaat tot een overschatting van de eigenwaarde komt. De lange tijd van vernedering en verdeeldheid in Duitsland heeft een traumatisch verlangen naar eenheid, grootheid en hegemonie achtergelaten. Ik weet niet in hoeverre deze dialectiek ondertussen veranderd is.'